

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE DIN EPOCA FEUDALĂ LA MANGALIA

CALLATIS, străvechea colonie doriană din Pontul Stîng, este cunoscută mai bine pentru viața ce s-a desfășurat între zidurile acestei cetăți greco-romano-bizantine, începînd de la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n., pînă către anul 600 al e.n. Din acest punct de vedere, ea a împărțit soarta celorlalte colonii grecești de pe țărmul dobrogean al Mării Negre, unde chiar dacă viața omenească nu s-a stins cu totul la începutul sec. VII e.n., ori a fost reluată mai slab sau mai puternic într-o perioadă de timp mai tîrzie,¹ — totuși informațiile izvoarelor scrise și urmele de cultură materială pe care le cunoaștem după încetarea stăpînirii romano-bizantine și pînă mult mai aproape de vremurile noastre, în timpul cotropirii turcești, sînt foarte sărace.

Astfel, după mențiunile din secolul al VI-lea ale lui Procopios² și Hierocles³, numele cetății Callatis mai apare în itinerariul geografului Ravennat⁴ și în Notitia episcopatum. Ultimul izvor enumără printre cei 14 episcopi din Scythia Minor, în afară de mitropolitul de Tomis, și pe cel din Callatis (ὁ Καλλάτου)⁵. Dar aceste două ultime informații se referă la starea de lucruri din secolul al VI-lea, așa cum va face în secolul al X-lea și Constantin Porfirogenitul, care reproduce numele cetății Καλλάτις după Synecdemos al lui Hierocles⁶.

Pe harta din anul 1154 a geografului arab Idrisi nu se întîlnește Callatis sau Mangalia, ca de altfel nici Constanța, deși unii au încercat s-o identifice pe aceasta din urmă cu *Armucastru*⁷. Nu pare de loc întemeiată încercarea lui C. Brătescu de a identifica localitatea « Migaliterma » (Megalai Thermai), pe care o citează Idrisi printre orașele de pe malul Dunării, cu Mangalia, pentru motivul că aici, pe lîngă « urmele unui val roman de întărire, se află și băi de pucioasă », care ar justifica o astfel de denumire⁸.

Abia în harta de la Pisa, datînd de la sfîrșitul sec. XIII, vechiul Callatis este amintit, după cîte cunoaștem, pentru prima oară, sub numele de *Pangalia* și cu calificativul de « port », alături de Varna și Constanța⁹. Noua denumire reproduce

¹ C. Preda, *Urme de viață la Histria din secolele XII—XIII*, în SCIV, V, 3—4, 1954, p. 531—538.

² *De aedificiis*, IV, 11, Bonn, 1838, p. 307: Καλλάτις.

³ *Synecdemos*, ed. Aug. Burckhardt, Leipzig, 1893, p. 4: Καλλάτις.

⁴ *Itineraria Romana*, vol. alterum: *Ravennatis Anonymi cosmografia*..., ed. J. Schnetz, Leipzig, 1940, cap. IV, 6.

⁵ Carl de Boor, *Nachträge zu den Notitiae episcopatum*, in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, XII, 1890, p. 531, nr. 692. Cf. R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 340 și p. 341, nota 1.

⁶ Hierocles, *Synecdemos*, ed. cit., p. 51; Const. Porphyrogeneti, *De thematibus*, II, Bonn, 1840, p. 47.

⁷ C. Brătescu, *Dobrogea în sec. XII: Bergean, Paristrion*, AnD, I, 1, 1920, p. 23—25; N. Grămadă, *La Scizia Minore nelle carte nautiche del medio evo*, ED, IV, 1930, p. 239—240. Dimpotrivă W. Tomaszek, *Zur Kunde der Hämushalbinsel, II: Die Handelswege im 12. Jh. nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi*, SBWien, philos. — hist. Klasse, t. 113, 1886, p. 309.

⁸ C. Brătescu, *op. cit.*, p. 28. Pentru harta lui Idrisi, a se vedea: Konrad Miller, *Weltkarte des Idrisi*, Stuttgart, 1928.

⁹ N. Grămadă, *op. cit.*, p. 236.

pe grecescul Παγκάλεια, întâlnindu-se în izvoarele cartografice sub diferite forme, ca : pangalia, pangalea, pangala, pangalla, pangalay, panguala, pangali, pancalia¹. Disparația denumirii antice arată lipsa unei continuități de viață între secolele VII—X la Mangalia. Apariția celei noi e poate de pus în legătură cu reluarea în stăpînire, de către imperiul bizantin, la 971, a teritoriului Dobrogei, deși în izvoarele grecești contemporane nu se întâlnește această denumire. Ea este, foarte probabil, după cum ne atrage atenția prof. R. Vulpe, de origine livrescă. Acest lucru l-ar arăta însăși denumirea Παγκάλεια, alcătuită pe baza aceluiași radical ca și Κκλλάτις.

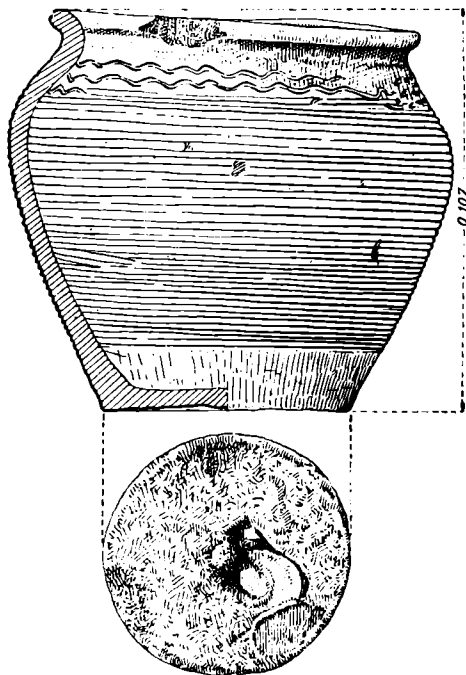

Fig. 1. — Oală din sec. X—XI de la Mangalia.

secolul al VI-lea și la Mangalia din epoca feudală, se reduc la câteva descoperiri sporadice, aproape toate întâmplătoare, unele făcute mai de mult, iar altele în ultimii ani. Departe de a ne da o imagine clară și continuă a așezării, ele confirmă sau completează prea puținele informații scrise, pe care le-am amintit. În afară de aceasta, descoperirile făcute pînă în prezent au menirea să ne atragă atenția asupra unei categorii de monumente arheologice nu numai de la Mangalia, ci și din alte centre asemănătoare ale Dobrogei, peste care nu trebuie să se mai treacă cu ușurință: ne gîndim în primul rînd la eventuale monumente din epoca feudală de la Constanța.

¹ N. Grămadă, *op. cit.*, p. 236, Preexistența acestei denumiri exclude presupunerea lui O. Tafrali, *La cité pontique de Callatis*, AArh, I, 1927, p. 29, că numele mai tîrziu « Mangalia » s-ar datora tătarilor sau mongolilor (Mangali) care, venind din Crimeia, s-au așezat în Dobrogea de sud.

² *Ibidem*.

³ P. Ș. Năsturel, *Așezarea orașului Vicina și țărmlul de apus al Mării Negre, în lumina unui portulan grec*, SCIV, VIII, 1—4, 1957, p. 296 și 301.

⁴ N. Grămadă, *op. cit.*

⁵ G. I. Cialicoff, *Din călătoria lui Evlia-Celebi*, în *Arhiva Dobrogei*, II, 1919, p. 136; Maior Ionescu-

În secolul XV Jean de Wawrin descrie foarte pe scurt portul *Panguala*, unde observă și ruinele portului antic: « lequel port est d'une grant muraille, qui est en la mer, qui est bien de XXX ou XL piedz de large, et est la mer et le port entre la muraille et la terre »². Un portulan grec tipărit la Veneția în anul 1573, întrebuițează denumirea Μαγκάλια³, pentru ca, douăzeci de ani mai tîrziu, ragusanul Paolo Giorgi să folosească numele sub forma cunoscută și în zilele noastre: *Mangalia*⁴. Evlia Celebi, care a trecut prin Dobrogea în anul 1651, prezintă Mangalia ca pe cel mai de seamă port dobrogean din acel timp la Marea Neagră. La descrierea destul de amănunțită pe care a lăsat-o, renumitul călător turc adaugă următoarea observație, asemănătoare cu aceea a lui Wawrin: « În vechime, aci a fost un port mare cu două ieșiri. Și acum se văd în fundul mării pietre din port, mari ca munții »⁵.

Din punct de vedere arheologic, cunoștințele noastre cu privire la Callatis după secolul al VI-lea și la Mangalia din epoca feudală, se reduc la câteva descoperiri sporadice, aproape toate întâmplătoare, unele făcute mai de mult, iar altele în ultimii ani. Departe de a ne da o imagine clară și continuă a așezării, ele confirmă sau completează prea puținele informații scrise, pe care le-am amintit. În afară de aceasta, descoperirile făcute pînă în prezent au menirea să ne atragă atenția asupra unei categorii de monumente arheologice nu numai de la Mangalia, ci și din alte centre asemănătoare ale Dobrogei, peste care nu trebuie să se mai treacă cu ușurință: ne gîndim în primul rînd la eventuale monumente din epoca feudală de la Constanța.

Dobrogeanu, *Din notele de călătorie ale lui Evlia în a doua jumătate a secolului XVII-lea*, BSG, XXXIV, I, 1913, p. 212; cf. O. Tafrali, *op. cit.*, p. 18—19. În 1390, Mircea cel Bătrîn se intitula « stăpîn al pămîntului Dobrogei și domn al Silistrei ». După aceea teritoriul dintre Dunăre și Mare a căzut temporar în mîinile lui Baiazid, pentru ca să ajungă din nou în stăpînirea lui Mircea. Dobrogea a fost definitiv cotoropită și alipită imperiului otoman în 1417, rămînînd ca provincie turcească pînă în 1877 (= 460 ani).

Cu excepția a trei monede de bronz din timpul lui Heraclius, bătute între anii 612—631¹, cele mai vechi descoperiri de la Mangalia, după epoca greco-romană, pe care le cunoaștem deocamdată, urcă abia în secolele X—XI. Ele sînt: o ulciă de lut, trei amfore și cîteva monede bizantine.

Ulcica se află la Muzeul Național de Antichități, provenind din colecția D. C. Butculescu². E de presupus că ea a fost descoperită în anul 1883, cu prilejul primelor sondaje executate la Mangalia de către fostul colecționar. Vasul e de culoare gălbuie-roșietică, fără toartă, lucrat la roata de picior, din lut amestecat cu puțin calcar, sfărîmat foarte mărunț. Miezul cenușiu arată că a fost ars incomplet. Înălțimea vasului este de 0,107 m, iar diametrul maxim, aflat imediat sub umerii arcuiți și mai mare decît înălțimea (0,12 m), îi dă acestuia o înfățișare joasă și largă (fig. 1).

Gura mult deschisă are diametrul interior de 0,078 m, cu buza rotunjită, ușor răsfrîntă și puțin îngroșată în afară. Gîtul e mic și destul de distinct. Fundul are diametrul de 0,067 m, puțin mai mic decît gura. La exterior, corpul vasului e împodobit cu incizii orizontale, începînd de la umăr pînă aproape de fund. Pe umăr a fost trasată cu un piepten cu trei dinți, o bandă de două și pe alocuri trei linii în val, întrerupte pe o mică distanță de mici gropițe executate cu vîrfurile dinților aceluiași pieptene. Pe fund se distinge un semn în relief ușor, ce pare mai curînd întîmplător, decît a fi marca unui olar. Vasul poate fi datat către sfîrșitul sec. X sau începutul sec. XI³.

Cele trei amfore au fost identificate de noi în ultimul timp, în Muzeul din Constanța. Două dintre ele (fig. 2/1—2) au fost descoperite întîmplător, cu prilejul unor lucrări efectuate în cursul anului 1952 la Mangalia⁴. Cea de-a treia (fig. 3/1) s-a găsit de asemenea întîmplător, în ultimii ani.

Prima (nr. inv. 1048) e o amforă sferoidală, din pastă gălbuie-roșiatică, de calitate bună și bine arsă, avînd gîtul foarte puțin înalt, gura mică, corpul puternic bombat în partea de sus a lui și fundul rotunjit (fig. 2/1). Torțile sînt mici, arcuite, circulare neregulate în secțiune, ușor supraînălțate peste gură și prinse cu un capăt de buza îngroșată, iar cu celălalt de umăr, peste canelurile orizontale. Dimensiuni: 0,45 m înălțime, 0,38 m diametrul maxim al corpului și 0,06 m diametrul gurii. Capacitatea: circa 15 l. Suprafața exterioară a amforei e împodobită cu cîteva

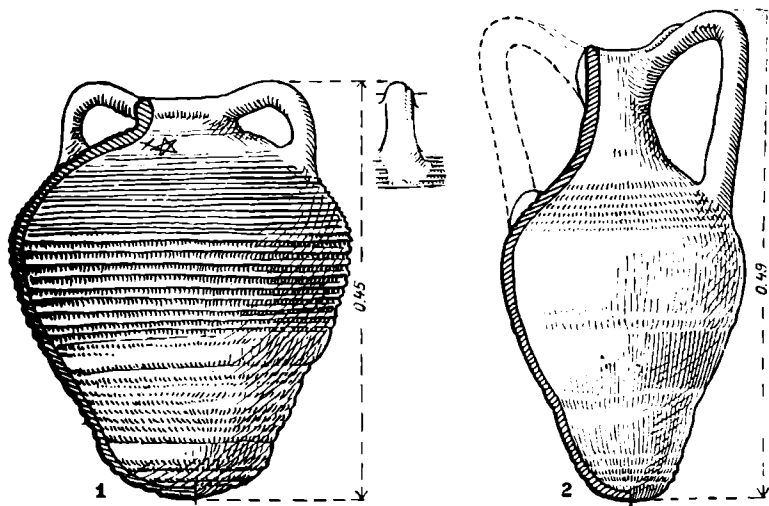

Fig. 2. — Amfore bizantine de la Mangalia (sec. XI).

¹ Informație Octavian Iliescu, de la Cabinetul Numismatic al Academiei R. P. Romine, unde se află aceste monede.

² Vasul ne-a fost semnalat de R. Florescu, care a inventariat această colecție.

³ Ceramică asemănătoare, din aceeași perioadă

de timp, a fost descoperită în Dobrogea la Dinogetia, Capidava, Cernavoda etc. și, în ultimul timp, la Basarabi, reg. Constanța.

⁴ Cu privire la anul și condițiile de descoperire ale acestor două amfore ne-a informat N. Hampartumian.

caneluri orizontale, largi și ușor adâncite, la baza gîtului și pe partea de sus a umărului. Mai multe caneluri în același sens, dar mărunte și dese, împodobesc jumătatea superioară a corpului, iar altele mai largi, restul de circa două treimi din suprafața vasului, cu excepția unei fișii late de 5—6 cm mai jos de mijlocul corpului. Pe fund, același decor adâncit ia înfățișarea unor cercuri concentrice.

Pe umăr, în porțiunea mai netedă, e ușor zgîriată, în pasta arsă, pentagrama sau pentalfa (înaltă de 0,03), cunoscutul semn magic, în formă de stea cu cinci colțuri, al pitagoreenilor, mult răspîndit în antichitate și mai mult parcă în tot cursul evului mediu, pînă în epoca modernă¹. Alături de pentagramă, în stînga,

se vede semnul crucii. La baza uneia din cele două torți se află de asemenea zgîriată în pastă arsă, o *crux-gammata*, înaltă de 0,03 m.

După formă și decor, amfora se aseamănă cel mai mult cu alte amfore descoperite la Istanbul, în construcțiile bizantine din regiunea Ghiulhané, dintre care unele datate cu precizie în timpul lui Constantin al IX-lea Monomahul (1042 — 1054)². Cele mai mari dintre amforele constantinopolitane amintite depășesc cu 1 cm înălțimea celei de la Mangalia și cu 2 cm diametrul maxim al acesteia. Spre deosebire de acelea, exemplarul de la Mangalia nu poartă nici un fel de marcă (ștampilă) de atelier. În ceea ce

privește forma, mărimea și punctul de alipire al capetelor superioare ale torților, amfora sferoidală de la Mangalia se situează între amforele din cele mai vechi niveluri (a II-a jumătate a sec. X — începutul sec. XI) și cea descoperită în bordeiul nr. 124 (a II-a jumătate a secolului al XI-lea), din așezarea feudală timpurie de la Garvăn³.

A doua amforă (nr. inv. 1049) e piriformă, întreagă⁴, din pastă galbenă-roșiatică și bine arsă, cu gura largă, în formă de pîlnie, mărginită de o buză răsfrîntă în afară, ca un guler (fig. 3/1). Cele două torți mari și plate în secțiune sînt prinse cu capătul superior puțin mai sus de mijlocul gîtului înalt al amforei. Ele se înalță oblic, lipindu-se de buza răsfrîntă, pe care o depășesc în înălțime, iar după o îndoitură în loc, cad vertical pe umăr, de care sînt lipite puternic. Corpul propriu-zis e ovoidal. Partea inferioară a vasului, cu fundul rotunjit, a fost lucrată separat și lipită la capătul de jos al corpului. Dimensiuni: 0,50 m înălțime, 0,285 m diametrul maxim al corpului, 0,12 diam. gurii, 0,025 m lățimea gulerului răsfrînt; 0,20 m înălțimea torților și 0,053—0,055 m lățimea lor. Capacitatea vasului:

¹ I. Barnea, *Amforele feudale de la Dinogetia*, SCIV, V, 3—4, 1954, p. 514.

² R. Demangel-E. Mamboury, *Le quartier des Manges et la première région de Constantinople*, în *Recherches françaises en Turquie*, 2, Paris, 1939, p. 19 și urm., p. 148—149, fig. 198/4 și fig. 199.

³ I. Barnea, *loc. cit.*, fig. 1/1 și 4/2. Mai multe amfore sferoidale, inedite, provenind din Dobrogea și asemănătoare cu cele mai vechi de la Dinogetia-Garvăn, se află în colecția Muzeului Național de Antichități din București.

⁴ S-au spart și au fost lipite la loc o bucată din gură și alta dintr-o toartă.

7—8 l. Pe umăr câteva caneluri orizontale, executate cu un piepten cu dinții lași și rotunjiți, sînt acoperite parțial de capetele inferioare ale torșilor, în punctele de alipire ale acestora. Alte câteva caneluri asemănătoare cu cele de mai sus, se află spre fundul vasului. În centrul fundului e adîncit în pasta crudă un cerculeț, ca un inel, cu diam. de 0,015 m. Acesta nu e un element de decor, ci servea, foarte probabil, la fixarea părții inferioare a vasului pe roata olarului.

Cele mai numeroase amfore asemănătoare cu cea despre care e vorba, de la Mangalia, s-au descoperit în aceeași regiune și chiar împreună cu amforele sferoidale menționate, de la Istanbul¹. Aproape fiecare dintre acelea poartă însă pe partea superioară a corpului, pe gît sau pe torși, cîte o marcă de atelier, pictată cu negru sau cu roșu, ceea ce nu se observă pe amfora de la Mangalia. La Dinogetia s-au descoperit numai fragmente de astfel de amfore, fiind datate în prima jumătate a secolului al XI-lea². Altele asemănătoare s-au aflat în stratul slav de la Sarkel, în regiunea Niprului inferior și, în general, în regiunea de la nordul Mării Negre, unde se crede că au apărut începînd din secolul al X-lea, dar s-au răspîndit în deosebi în secolul al XI-lea³.

A treia amforă (nr. inv. 1045) e de asemenea piriformă, din pastă roz-gălbuie, bine arsă. S-au spart și pierdut: o toartă și buza aproape în întregime (fig. 2/2). După descoperire, marginea gurii și resturile torșii dispărute au fost netezite cu o pilă, amfora fiind reîntrebuințată în chip de urciur. Ca formă, mărime, decor și tehnică de lucru, se aseamănă cu amfora precedentă. Se deosebește de aceea prin gura mai mică și fără buză răsfrîntă, corpul puțin mai subțire (mai zvelt) și prin faptul că, în punctele de lipire, capetele inferioare ale torșilor acoperă în întregime canelurile de pe umărul vasului. Dimensiuni: 0,49 m înălțime, 0,25 m diametrul maxim al corpului, 0,20 m înălțimea torșilor și 0,055—0,056 lățimea acestora. Capacitatea: 7—8 l.

Înfățișarea exterioară și mai ales gura acestei amfore o deosebesc într-o oarecare măsură de cealaltă amforă piriformă de la Mangalia. Ea nu poate fi asemănată nici cu amforele cu «torșile supraînălțate», descoperite în bordeiele cu urme puternice de incendiu și inventar bogat *in situ*, din așezarea feudală de la Dinogetia⁴. Amfora de la Mangalia e mai mică și ușor gîtuită în punctul de unire al părții inferioare cu corpul ovoidal. Torșile amforelor din această categorie, de la Dinogetia, sînt ovale, nu plate-n secțiune, înălțîndu-se mai mult deasupra nivelului gurii. În plus, corpul lor e acoperit aproape în întregime cu șențuiri mărunte, orizontale. Însăși pasta gălbuie-cenușie a celor mai multe dintre acestea din urmă arată cel puțin un procedeu de ardere diferit de al tuturor amforelor de la Mangalia.

Cel mai mult se aseamănă a treia amforă de la Mangalia cu cea găsită întîmplător în comuna Ada Marinescu (fostă Prislava), r. Tulcea și păstrată astăzi în Muzeul raional din Tulcea (fig. 3/2). Deși ca dimensiuni e puțin mai mică (0,44 m înălțime), totuși ca aspect exterior, decor și tehnică de lucru, aceasta din urmă este cea mai apropiată de cea de la Mangalia. Amîndouă urmează imediat în timp sau sînt aproape contemporane cu amfora piriformă, întregă, de la Mangalia (fig. 3/1), situîndu-se din punct de vedere tipologic și cronologic între aceasta și numeroasele amfore din ultimul nivel de bordeie incendiate de la Dinogetia.

Aproximativ din aceeași perioadă de timp cu vasele de lut examinate, datează puținele monede bizantine de bronz, descoperite la Mangalia, pe care am izbutit

¹ R. Demangel-E. Mamboury, *op. cit.*, p. 149, fig. 197 și 199.

³ A. L. Iacobson, *Средневековые амфоры северного Причерноморья*, SA, XV, 1951, p. 338—340.

² I. Barnea, *loc. cit.*, p. 518—519, fig. 3/1.

⁴ I. Barnea, *loc. cit.*, p. 519—521, fig. 3/2.

deocamdată să le identificăm în diferite colecții din București. Cele mai vechi sînt două monede păstrate la Muzeul Național de Antichități¹. Prima dintre ele este din timpul împăratului Constantin al VIII-lea (1025—1028),² iar a doua din timpul lui Mihail al IV-lea Paflagonianul (1034—1041)³. Urmează, în ordine cronologică, două monede din timpul împărătesei Teodora (1055—1056), rebătute, și alta de la Constantin al X-lea Ducas (1059—1067), toate trei în colecția col. Marius Florescu. Încă o monedă de la Constantin al X-lea Ducas a ajuns în colecția Octavian Iliescu⁴. Cele mai tîrzii monede găsite la Callatis provin de la Roman al IV-lea Diogene (1067—1071). Una a fost publicată de curînd⁵, iar cealaltă, inedită, se află în colecția Cabinetului Numismatic al Academiei R.P.R. Aceasta

din urmă este singura de argint și reprezintă un tip rar de monedă bizantină⁶.

Din sec. XII nu cunoaștem pînă acum nici o monedă, iar de la sfîrșitul sec. XIII, o singură monedă tătărăscă de argint, din timpul Hoardei de Aur, și anume de la hanul Toctai (1291)⁷. Nici alte materiale arheologice din secolele XII—XIII, de la Mangalia, nu ne sînt deocamdată cunoscute, cu excepția unui fragment din fundul unei mici strachini bizantine, cu sgraffito și cu smalt de culoare verde și maron pe fond alb-gălbui, pe fața interioară (fig. 4/2). Tehnica de sgraffitare, cu incizii mai groase, și piciorul inelar mai înalt, indică o perioadă de timp mai tîrzie

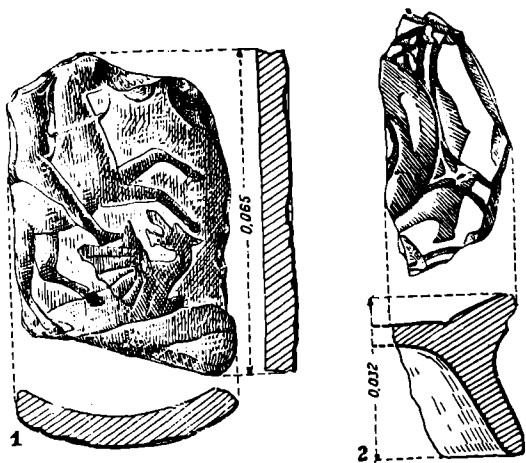

Fig. 4. — Fragment dintr-un vas de sticlă (1) și dintr-o strachină (2).

decît ceramica asemănătoare de la Dinogetia-Garvăn, poate sec. XII—XIII⁸. Fragmentul se află în colecția Muzeului din Constanța⁹.

O atenție deosebită merită un mic fragment dintr-un vas de sticlă, ce se află în colecția dr. Horia Slobozianu, din București. Dimensiuni: 0,065 m înălțime, 0,055 m lățime și 0,005—0,006 m grosime. Pe fața convexă a fragmentului este reprezentată în relief puțin înalt figura unui călăreț în plin avînt. Sub picioarele calului se zvîrcolește un balaur, care încearcă să se ridice și întoarce capul înapoi, cu gura deschisă spre călăreț (fig. 4/1). Ne aflăm, fără îndoială, în fața unei reprezentări a sfîntului Gheorghe omorînd balaurul, deși viteazului mucenic călare îi lipsește de data aceasta sulița. Partea ce se mai păstrează din scenă, arată că relieful a fost executat cît se poate de corect. Figurile calului și călărețului amintesc trăsăturile artei clasice. Piesa provine dintr-un centru artistic de seamă, unde și industria sticlei era în plină dezvoltare.

În lipsa unor informații mai precise cu privire la condițiile de găsimă și a unor detalii iconografice sau stilistice mai concludente, pentru datarea unui astfel de

¹ Monedele provin din săpăturile prof. Teofil Sauciu-Săveanu la Callatis. Informație B. Mitrea.

² W. Wroth, *Catalogue of the imperial byzantine coins in the British Museum*, II, Londra, 1908, nr. 10.

³ *Ibidem*, nr. 6.

⁴ *Ibidem*, nr. 10. Informație Oct. Iliescu.

⁵ Irimia Dimian, *Cîteva descoperiri monetare bizantine pe teritoriul R. P. R.*, SCN, I, 1957, p. 201—202.

⁶ Wroth, nr. 7, tip 2. Informație Oct. Iliescu.

⁷ Informație Oct. Iliescu.

⁸ I. Barnea, *Relațiile dintre așezarea de la Biserica-Garvăn și Bizanț, în secolele X—XII*, SCIV, IV, 3—4, 1953, p. 657—659 și 661.

⁹ Un alt fragment dintr-un fund de vas bizantin cu sgraffito și fragmente de brățări de sticlă provin din săpăturile executate în 1931 de R. Vulpe și Vl. Dumitrescu pe « Monte Testaccio », la Mangalia.

obiect, ne mărginim la afirmația că el nu poate fi mai timpuriu decât secolul al XII-lea, când se știe că la Bizanț și în restul Europei au apărut cele mai vechi reprezentări ale sfântului Gheorghe călare, omorînd balaurul¹. Scumpă lumii cavalerilor feudali, scena sfântului patron mai întii al cavalerilor bizantini și după aceea al cruciaților, e tratată cu preferință de artiștii italieni ai secolelor XIV și XV². Micul fragment ar cîștiga și mai mult în importanță, dacă s-ar putea face dovada că este de proveniență genoveză. Am avea în acest caz o primă mărturie materială a prezenței negustorilor genovezi la Mangalia. E de prisos să fie reamintite intensele legături comerciale pe care orașul Genova, avînd ca simbol protector imaginea sfântului Gheorghe, le-a avut îndeosebi către sfîrșitul sec. XIII cu diferite centre de pe țărmurile Mării Negre³.

E, poate, prilejul să se menționeze că printre descoperirile întîmplătoare din ultimii ani de la Mangalia, se află resturi din trei tunuri de bronz, ancore și scheletul prorei unei corăbii, despre care se presupune că ar fi genoveze, din sec. XIV⁴. Urmează ca proveniența și datarea acestora să fie verificate printr-un studiu mai atent al materialului, care în momentul de față se află în Muzeul din Constanța.

Alte cîteva monumente feudale mai tîrzii, printre care și o frumoasă lespede de mormînt, din marmură albă de bună calitate, cu o scurtă inscripție în limba greacă, menționînd pe un ἄρχων Βελισάριος, mort în 1685, au fost publicate mai înainte⁵. Cîteva vase întregi, descoperite în săpăturile prof. Teofil Sauciuc-Săveanu, au fost de asemenea publicate⁶.

Dat fiind numărul cu totul redus al informațiilor scrise și al dovezilor arheologice pe care le cunoaștem cu privire la Mangalia, în epoca feudală, desigur că nu ne putem da seama decât prea puțin despre locul precis, caracterul, durata și intensitatea acestei așezări în perioada respectivă de timp. Împlinind o lipsă a informațiilor literare, descoperirile arheologice de la Mangalia arată că cele mai vechi urme de viață după începutul sec. VII, urcă pînă la sfîrșitul sec. X, sporind ca număr în sec. XI. Ele ne dau indicații despre o populație locală, care întreținea legături strînse cu centrele bizantine din sud și în primul rînd cu Constantinopolul. Faptul nu este, de altfel, decât o confirmare a descoperirilor privind alte centre dobrogene (Dinogetia, Isaccea ș.a.) și a unei situații politice cunoscute, anume aceea că de la Tzimisces și pînă către sfîrșitul sec. XII, Dobrogea făcea parte din imperiul bizantin, sub numele de thema sau ducatul Paristrion (Paradunavon).

Descoperirile sporadice din sec. X—XI de la Mangalia nu ne îngăduie pentru moment să vorbim despre o așezare omenească în acest loc, în perioada de timp respectivă, chiar dacă ea—așa cum presupunem—va fi existat, pe ruinele celei antice. Ne lipsește pentru aceasta dovada certă măcar a unei singure locuințe

¹ K. Künstle, *Ikonographie der christlichen Kunst*, II: *Ikonographie der Heiligen*, Freiburg i.B., 1926, p. 266; R. Günther, *Der älteste Zyklus des Drachentöters St. Georg*, în *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, II, 1921, p. 410—412; Josef Myslivec, *Saint Georges dans l'art chrétien oriental*, în *Byzantinoslavica*, V, 1933—1934, p. 327 (rezumat francez) și mai ales: V. N. Lazarev, *Новый памятник станковой живописи XII в. и образ Георгия-воина в византийском и древнерусском искусстве*, în *Византийский Временник* VI, 1953, p. 197, 206 și passim, unde e și bibliografia respectivă.

² V. N. Lazarev, *op. cit.*, p. 200, 202, 207, 210, 215; G. de Jerphanion, *Giorgio, santo*, *Enciclopedia Italiana*, XVI, 1932, p. 173—174; W. F. Volbach, *La bandiera di s. Giorgio*, în *Archivio della R. Depu-*

tazione di Storia patria romana, 58, 1935, p. 166.

³ Cf. G. I. Brătianu, *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle*, Paris, 1929, passim.

⁴ V. Canarache, *Raport din 7 sept. 1953*, Muzeul Național de Antichități, nr. 1243/231 sept. 1953.

⁵ N. Iorga, *Moschei pe pămînt romînesc*, BCMI, XXII, 62, 1929, p. 187, fig. 9, unde inscripția e publicată cu mici greșeli de lectură și traducere. Textul inscripției este următorul: ἀρχεῖ. Εὐκλείδῃ ὁ μακαρίτης ἄρχων Βελισάριος. Μαρτίῳ η, ἡμέρᾳ σαββάτω. Pentru decorul lespedei de mormînt, cf. G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenesti din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, fig. 946.

⁶ Th. Sauciuc-Săveanu, *Callatis*, VIII, în *Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 328, fig. 22/18—24.

omenești. Ceea ce întărește presupunerea existenței unei așezări în secolele imediat următoare (XII—XIII), este îndeosebi denumirea de Παγκόλεια, care ne e cunoscută începînd din sec. XIII și pare a indica o localitate înfloritoare, populată în cea mai mare parte de greci. Pentru sec. XV informația cea mai prețioasă este deocamdată aceea a lui Jean de Wawrin. La descrierea mai amănunțită, din sec. XVII, a lui Evlia Celebi, se adaugă frumoasa lespede funerară amintită mai sus.

În afară de slabele indicații cu caracter istoric, pe care ni le dau puținele descoperiri arheologice făcute pînă acum la Mangalia, ele arată că printre sarcinile cercetărilor viitoare în acest loc, este și aceea de a căuta identificarea urmelor și a întinderii în spațiu și în timp a așezării feudale, precum și raportul topografic și cronologic al acesteia față de ruinele cetății greco-romane Callatis.

I. BARNEA

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОТКРЫТИЯ ФЕОДАЛЬНОЙ ЭПОХИ В МАНГАЛИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

После конца VI в. сведения литературных источников о хорошо известной доисторической колонии Каллатис прекращаются вплоть до XIII в., когда о ней снова появляются сведения в картографических источниках, но уже под наименованием Pangalia. Новое название происходит, по всей вероятности, от греческого Παγκόλεια и появилось на основе того же корня, что и Καλλάτις, возможно, в X—XII вв. во время византийского господства в Добрудже. С конца XVI в. уже встречается и теперешнее название — Мангалия.

Скудные литературные источники о Мангалии феодальной эпохи дополняются и подтверждаются немногочисленными археологическими памятниками, открытыми лишь случайно. За исключением трех бронзовых монет времен Гераклия, отчеканенных между 612 и 631 гг., наиболее древними находками являются: небольшой горшок местной работы X—XI вв. (рис. 1), три амфоры (рис. 2/1—2 и рис. 3/1) и много византийских монет XI в. Из материала XII—XIII вв. пока известны лишь одна татарская монета и небольшой фрагмент византийской керамики (рис. 4/2). Фрагмент стеклянного объекта с изображением св. Георгия на коне, поражающего дракона (рис. 4/1), напоминает о путешествиях генуэзцев по Черному морю в XIII—XIV вв. Происхождение этой небольшой находки не может быть проверено. Описание прекрасного надгробного камня некоего ἄρχων Βελισάργος, умершего в 1685 г., и других опубликованных и неопубликованных позднефеодальных находок выходит за рамки настоящей статьи.

Целью дальнейших археологических раскопок в Мангалии должно быть выявление следов феодального поселения на руинах греко-римской крепости Каллатис.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Горшок X—XI вв. из Мангалии.

Рис. 2. — Византийские амфоры (XI в.) из Мангалии.

Рис. 3. — Византийские амфоры из Мангалии (1) и Ады-Маринеску (2).

Рис. 4. — Фрагмент стеклянного сосуда (1) и фрагмент миски (2).

DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES DE L'ÉPOQUE FÉODALE À MANGALIA

RÉSUMÉ

A partir de la fin du VIe siècle et jusqu'au XIIIe, les sources littéraires cessent de mentionner la célèbre colonie dorienne de Callatis, qui réapparaît à cette époque sous le nom de Pangalia. Cette nouvelle dénomination, dérivant probablement du grec Παγκόλεια, est formée à partir du même radical que Καλλάτις peut-être aux Xe—XIIIe siècles, pendant la domination byzantine en

Dobrogea. A partir de la fin du XVIe siècle, on la rencontre sous la forme encore en usage de nos jours: *Mangalia*.

Les maigres documents archéologiques, presque tous découverts fortuitement, complètent et confirment les informations des sources écrites, relatives à Mangalia, de l'époque féodale. A l'exception de trois monnaies en bronze, de l'époque d'Héraclius, frappées de 612 à 631, les vestiges archéologiques sont représentés par : un petit pot en terre cuite, de facture locale, des Xe—XIe siècles (fig. 1), trois amphores (fig. 2/1—2; 3/1) et plusieurs monnaies byzantines du XIe siècle. Pour les XIIe—XIIIe siècles, on ne connaît pour le moment qu'une monnaie tartare et un petit fragment de céramique byzantine (fig. 4/2). Un fragment provenant d'un objet en verre, portant la représentation de saint Georges à cheval terrassant le dragon (fig. 4/1), évoque les voyageurs génois qui parcouraient le bassin de la mer Noire aux XIIIe—XIVe siècles, sans que la provenance, du reste présumée, de ce petit objet puisse être vérifiée. La belle pierre tombale d'un ἀρχων Ἑλισάροζ décédé en 1685, ainsi que d'autres monuments de haute époque féodale, les uns déjà connus, d'autres encore inédits, sortent du cadre de cette étude.

Les fouilles archéologiques, qui seront entreprises à l'avenir à Mangalia, devront également chercher à identifier les restes de l'établissement féodal établi sur les ruines de la forteresse gréco-romaine de Callatis.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — Mangalia. Pot en terre cuite des Xe—XIe siècles.
 Fig. 2. — Mangalia. Amphores byzantines (XIe siècle).
 Fig. 3. — Amphores byzantines de Mangalia (1) et d'Ada Marinescu (2).
 Fig. 4. — Fragment de vase en verre (1) et de plat (2).